

अस्वीकरण

नेपालीमा अनुवाद गरिएको मामिलाको निर्णय पक्षकारले आफ्नो भाषामा बुझ्नु को लागि मात्र हो। सबै व्यावहारिक र आधिकारिक उद्देश्यका लागि, फैसलाको अंग्रेजी संस्करण नै प्रामाणिक हुनेछ र कार्यान्वयनको उद्देश्यका लागि पनि अंग्रेजी भाषा मै जारी भएको फैसला मान्य हुनेछ।

यू.डी. लामा र अन्यहरू बनाम सिक्किम राज्य र अन्यहरू

मिति नोभेम्बर २६, १९९६

[ए.एम. अहमदी, सीजे., एस.सी.सेन र के.एस. परिपुरनाम, जे.जे.]

सेवा नियम:

सिक्किम राज्य नागरिक नियम, १९७७-नियम ४

(१)(२)(३)-तीन विधिहरू द्वारा भर्तीको लागी

व्यवस्था गर्ने नियम-

लिखित र मौखिक परीक्षा लिने सरकार- योग्यताको आधारमा आवेदकहरू नियुक्त गरियो - यस प्रक्रियाले धेरै योग्य अधिकारीहरूलाई बञ्चित गर्दछ - पछि, नागरिक सेवा आयोग गठन गरियो र आवेदकहरू भर्ती भएको मितिमा छानिएका सहित छानिएका योग्य अधिकारीहरूको संख्या-उनीहरूको वरिष्ठताको सम्बन्धमा सरकारद्वारा जारी गरिएको सूचनाहरू-पूर्वव्यापी-चाहे सही होस् वा नहोस्-- निर्धारण गरियो कि, अवैध होइन र यसैले वैध छ। जब सिक्किम राज्य नागरिक नियम, १९७७ गत ०१-०७-१९७७ मा लागू भयो, तब राज्यमा कुनै लोक सेवा आयोग थिएन।

यो केवल गत २०-११-१९८१ मा एउटा अध्यक्ष नियुक्त गरिएको थियो जसले गत ११-०१-१९८२ मा पदभार ग्रहण गर्यो। यस परिस्थितिमा, गत १०-०८-१९८१ मा सरकारले पहिले देखि नै सरकार अन्तर्गत काम गरिरहेका अधिकारीहरूलाई छनौटको माध्यमबाट सेवामा सामेल गर्ने निर्णय गर्यो। सेवाको छनोटका लागि लिखित परीक्षा र मौखिक परीक्षा सञ्चालन गर्ने निर्णय भएको छ।

यस प्रयोजनको लागि गत १६-०९-१९६१ मा एक अधिसूचना जारी गरिएको थियो। लिखित परीक्षा का साथ-साथ मौखिक परीक्षा को आधारमा, एक मेरिट सूची तैयार गरियो जसलाई राज्य नागरिक सेवा आयोगलाई पठाईएको थियो, यसको स्वीकृति प्राप्त गरेपछि, २९ अधिकारीहरू [यहाँ अपीलकर्ताहरू] लाई गत १३-१२-१९८२ को अधिसूचनाद्वारा सेवामा नियुक्त गरिएको थियो। अर्को सूचना मिति १७-०४-१९८४ मा ती २९ अधिकारीहरूको अन्तर-से-वरिष्ठता तोकिएको थियो। गत २७-०३-१९८९ मा, सिक्किम सरकार सामान्य अधिकारीहरूको संगठनले राज्य सरकारसमक्ष त्यस संघ सँग सम्बन्धित अधिकारीहरूलाई समावेश गर्नका लागि एक प्रतिनिधित्व गरेको थियो, जसलाई पहिले सेवामा सामेल गरिएको थिएन। एक समिति द्वारा यस प्रतिनिधित्वको विचार पछि, गत २९-१२-१९९० मा एक अधिसूचना द्वारा राज्य सरकारले सेवामा निर्दिष्ट व्यक्तिहरू बाहेक उपयुक्त अधिकारीहरू समावेश गर्ने निर्णय गर्यो। यसले वरिष्ठताको छनौट र निर्धारणको विधि पनि तय गरेको छ। सिक्किम नागरिक सेवा आयोगले योग्य अधिकारीहरूबाट दरखास्त आह्वान गरेको छ। लगभग १६६ अधिकारीहरू योग्य ठहरिए र सेवामा सामेल भए।

यहाँका अपीलकर्ताहरूले सरकारको कार्यबाट दुःखी महसुस गरे र सोचे कि सेवामा उनीहरूको वरिष्ठताको रक्षा गरिएको छैन। उनीहरूको गुनासोलाई अर्को समितिले विचार गर्‍यो। दुई समितिको प्रतिवेदन कार्यान्वयन गरियो र कर्मचारीहरूको वरिष्ठता सूची राज्य सरकारद्वारा पुनः हटाइयो। तसर्थ, अपीलकर्ताहरूले उच्च न्यायालयमा रिट याचिका दायर गरे जुन खारेज भयो। त्यसैले यो अपिल गरिएको हो।

याचिकाकर्ताका तर्फबाट सन् १९८२ मा सेवामा नियुक्त भएको र सन् १९८१ को परीक्षामा अनुत्तीर्ण भएका वा

उपस्थित नभएका र गत २९/१२/१९९० को सूचना बमोजिम सेवामा भर्ना भएका व्यक्तिहरूलाई सेवामा याचिकाकर्ताको ज्येष्ठता खलबल्याउने गरी पूर्वव्यापी रूपमा पदोन्नति गर्न नमिल्ने जिकिर गरिएको थियो।

अपिललाई खारेज गर्दै यस न्यायालयले

आयोजित गर्यो कि:

१.१. सिक्किम राज्य नागरिक नियम, १९७७ को नियम ४ (I) (बी) मार्फत सेवामा प्रवेश गर्नका लागि नियमहरू अन्तर्गत अपीलकर्ताहरूको लागि खुला गरिएको एक मात्र ढोका थियो। तिनीहरू पनि प्रतिस्पर्धाको माध्यमबाट सामेल भएका हुन सक्छन् तर दुई कदमहरू मध्ये कुनै पनि कदम चालिएको थिएन वा लिन सकिएन।

१.२. तत्कालको अवस्थामा नयाँ भर्ना भएका व्यक्तिहरूलाई निवेदकहरूलाई भर्ना गरिएको त्यो दिन भर्ना गरिएको मानिनेछ। राज्य सरकारले कुनै पनि विपरीत वा गलत काम गरेको छैन तर नियम ४ (i) (ख) बमोजिम सेवामा भर्ती गर्न असफल राज्य सरकारहरूले उत्तरदाताहरू माथि गरेको अन्यायलाई वास्तवमै पुनर्स्थापित गरेको छ। [१९२-जी]

२.१. यी २९ जना अधिकृतहरू [अपीलकर्ताहरू] लाई समावेश गर्नु, वैध र सही तरिकाले यो गरिएको हुन सक्छ, जहाँसम्म त्यस समयमा योग्य अन्य अधिकारीहरू र परीक्षामा अनुत्तीर्ण भएका वा उपस्थित नहुन सक्ने अन्य अधिकारीहरूको कुरा छ, मामिलाहरूको अन्त्य गर्दैन। यी २९ जना अधिकृत नियुक्त हुँदा नियम ४ (१) (ख) र नियम २ (ख) बमोजिम ७८ जना योग्य थिए। त्यसैले बाँकी रहेका ४९ जना अधिकृतको हकमा नियम ४(३) र ५(४) को आलोकमा विचार गर्नु पर्नेछ। [१८८-घ-ई]

२.२. राज्य सरकारद्वारा गठित दुई समितिले विवादित बुँदाको गहिराइमा अध्ययन गरेका छन्। यस न्यायालयले अपीलकर्ताहरूको भर्तीलाई कायम राख्ने यस अघिको फैसला राज्य सरकारले राज्य लोक सेवा आयोगको नियुक्ति गर्न असफल भएको कारण थियो। [१९३-बी]

२.३. अति विशेष परिस्थितिमा नियुक्त भएका याचिकाकर्ताहरूले यस विषयमा कुनै विशेष अधिकार वा पदोन्नति वा ज्येष्ठता दाबी गर्न पाउने छैनन् । नियम अनुसार नियुक्ति समयमा हुन नसक्नुमा दोष उत्तरदाताहरूको होइन। [१९३-घ]

याचिकाकर्ता :

श्री यु. डी. लामा र अन्यहरु।

बनाम

उत्तरदाता :

सिक्किम राज्य र अन्यहरु।

निर्णयको मिति:

२६/११/१९९६

पिठ:

प्रधान न्यायाधीश, सुहास सी. सेन, के. एस. पारिपुर्न

ऐन :

हेडनोट:

निर्णय :

सेन. जे.

अनुमति दिइयो।

निर्णय

यो मामिलाको लामो इतिहास छ। विवाद तब सुरु भयो जब सिक्किम राज्य नागरिक सेवा (यसपछि "सेवा" भनिन्छ) गत १ जुलाई, १९७७ देखि भारतको संविधानको लेख ३०९ अन्तर्गत बनाइएका नियमहरूद्वारा गठन गरिएको थियो, जसलाई सिक्किम राज्य नागरिक सेवा नियम, १९७७ भनिन्छ (यसपछि "नियम" भनेर वर्णन गरिएको छ)। यसमा उल्लेख गरिएका पदहरू धारण गर्ने व्यक्तिहरूलाई नियमहरूको प्रवर्तनमा सेवाको सदस्य मानिने व्यवस्था गरिएको छ। नियम ४ यस मामिलाको उद्देश्यका लागि महत्वपूर्ण छ र सेवामा भर्तीको विधि यसले प्रदान गर्छ:-

"४.सेवामा भर्ती गर्ने विधि:(१) यी नियमहरूको प्रकाशन पछि सेवामा भर्ती निम्न विधिहरूद्वारा हुनेछ, अर्थात्:-

(a) आयोगले गर्ने प्रतिस्पर्धात्मक

परीक्षा;

(b) सिक्किम राज्यको मामिलामा सेवा गर्ने व्यक्तिहरू मध्येबाट

चयन।

(2) माथिका खण्डहरू (क) र (ख) अनुसार कुनै पनि वर्षमा भर्ने रिक्त पदहरूको अनुपात ५०:५० हुनेछ:तर माथिको खण्ड (ख) अन्तर्गत भर्ती गरिएका व्यक्तिहरूको सङ्ख्या कुनै पनि समयमा सेवाको कुल बलको ५० प्रतिशतभन्दा बढी हुने छैन।

(3) उपनियम (१) मा केही भए तापनि, सेवाको सरकारी आवश्यकताहरूको रायमा यदि आवश्यक छ भने, सरकारले आयोगसँग परामर्श गरेपछि उक्त उपनियममा निर्दिष्ट गरिएका बाहेक सेवामा भर्तीको त्यस्तो विधि अपनाउन सक्छ, जुन यस तर्फबाट

अधिसूचना द्वारा निर्धारित गर्न सकिन्छ।

नियम ५ ले नियम ४(१) (ख) अन्तर्गत भर्ती गर्न सिक्किम लोक सेवा आयोगका अध्यक्ष र अन्य तीन अधिकारीहरू चयन समिति गठन गर्ने व्यवस्था गरेको छ। नियम ६ अन्तर्गत चयन समितिले तयार गरेको मेरिट सूची सिक्किम लोक सेवा आयोगलाई अन्तिम स्वीकृतिका लागि पठाउनु पर्ने थियो। नियम ८ ले सेवामा भर्तीका लागि प्रतिस्पर्धात्मक परीक्षा सिक्किम लोक सेवा आयोगद्वारा सञ्चालन गरिने उल्लेख गरेको छ। नियम ९, १० र ११ मा प्रतिस्पर्धात्मक परीक्षामा प्रवेशका लागि योग्यता र अन्य योग्यताको व्यवस्था गरिएको छ। नियम १२ मा भनिएको छ कि प्रतिस्पर्धात्मक परीक्षामा प्रवेशका लागि उम्मेदवारको योग्यता वा अन्यथा आयोगको निर्णय अन्तिम हुनेछ।

नियमद्वारा भर्तीका दुई विधि निर्धारण गरिएको थियो।

- (१) प्रतिस्पर्धात्मक परीक्षा र (२) सिक्किम राज्यमा सेवा गरिरहेका व्यक्तिहरूबाट चयन गरिने। दुवै मामिलामा, सिक्किम लोक सेवा आयोगले सेवामा भर्ती गर्नुपर्ने थियो। आयोगले नियम ४(१) (ख) अन्तर्गत भर्तीका लागि प्रतिस्पर्धात्मक परीक्षा लिनुपर्ने थियो। चयन समितिको अध्यक्षता लोक सेवा आयोगका अध्यक्षले गर्नुपर्ने थियो। तसर्थ, नियमहरू अन्तर्गत, चयन सिक्किम लोक सेवा आयोग मार्फत मात्र गर्न सकिन्छ र अन्यथा होइन। उपसचिव र सो सरहका ३४ जना गरी ६३ जना अधिकृतलाई सेवामा नियुक्त गरिएको थियो। सन् १९८१ सम्म प्रारम्भिक

भर्तीपछि सेवामा कुनै समावेस गरिएको थिएन।

जब यो नियम गत १ जुलाई १९७७ मा लागु भयो, तब राज्यमा कुनै लोक सेवा आयोग थिएन। गत २० नोभेम्बर, १९८१ मा मात्रै अध्यक्ष नियुक्त गरिएको थियो जसले गत ११ जनवरी, १९८२ मा पदभार ग्रहण गरे। यसको परिणाम यो भयो कि गत १ जुलाई १९७७ देखि गत ११ जनवरी १९८२ सम्म राज्यमा लोक सेवा आयोग गठन भएको थिएन र त्यसैले काम गरिरहेको थिएन। यि परिस्थितिहरूमा, गत १० अगस्त, १९८१ मा, सरकारमा पहिले नै काम गरिरहेका अधिकारीहरूलाई छनोटको माध्यमबाट सेवामा समावेश गर्ने सरकारी निर्णय गरियो। सेवामा छनोटका लागि लिखित परीक्षा र भिभा भ्वाइस टेस्ट गर्ने निर्णय गरिएको थियो। गत १६ सेप्टेम्बर, १९८१ मा निम्न प्रभावका लागि अधिसूचना जारी गरिएको थियो:

"अधिसूचना

सिक्किम राज्य निजामती सेवा नियमावली, १९७७ को नियम ४ को उप-नियम (३) को अनुसरण गर्दै, सेवाको आवश्यकतालाई ध्यानमा राख्दै, यस उद्देश्यको लागि सेवामा भर्तीको विधिको रूपमा लिखित परीक्षा-सह-मौखिक परीक्षाको विधि अपनाउँदछ र चयन गरिएका अधिकारीहरू बीच योग्यता र वरिष्ठताको नियमनको शर्तहरू निर्धारण गर्दछ।

३. लिखित परीक्षा-सह-मौखिक

परीक्षाको उपस्थित हुन योग्य

अधिकारीहरू।

(१) गत अगस्त, १९८१ को पहिलो दिन सिक्किम सरकार अन्तर्गत राजपत्राङ्कित अधिकारी भएको प्रत्येक व्यक्ति गत ३ फेब्रुअरी १९७८ को स्थापना विभाग संख्या ३५०/जेन/ईएसटीमा सिक्किम सरकारको सूचनामा निर्दिष्ट गरिएको प्राविधिक योग्यता नभएको व्यक्ति लिखित परीक्षा-सह-मौखिक परीक्षामा सामेल हुन योग्य हुनेछ।

लिखित परीक्षा र मौखिक परीक्षाको आधारमा ठूलो संख्यामा मानिसहरूले आवेदन दिए, एक मेरिट सूची तयार गरियो जुन सिक्किम लोक सेवा आयोगमा पठाइएको थियो जुन त्यसबेलासम्म गठन भइसकेको थियो। यसको स्वीकृति प्राप्त गरेपछि, गत १३ डिसेम्बर, १९८२ को अधिसूचनाद्वारा २९ जना अधिकारीहरूलाई सेवामा नियुक्त गरियो।

असफल उम्मेदवारहरू मध्ये एकजाना। दोर्जी भुटियाले गत १३ सेप्टेम्बर, १९८१ मा जारी गरिएको प्रारम्भिक अधिसूचना र सिक्किम उच्च न्यायालयमा रिट याचिका मार्फत चयनलाई निम्न आधारहरूमा चुनौती दिए:

"१. नियमावलीको नियम ४(३) बमोजिमको सूचना जारी गर्दा सेवाको अनिवार्यताको अस्तित्व र लोकसेवा आयोगसँग परामर्श गर्ने जस्ता आवश्यक शर्तहरू पूरा नभएकाले अधिकारको प्रयोग गैरकानूनी थियो।

२. सूचना अन्तर्गत प्रदान गरिएको छनौटको विधि वैधानिक नियमहरूको विपरीत हुनु कानूनमा खराब थियो।

३. नियमको नियम ४ (३) अत्यधिक प्रतिनिधिमण्डलको

आधारमा खारेज गर्न योग्य थियो।

४. छनोट समितिलाई समय समयमा यति धेरै परिवर्तन गरियो कि लिखित परीक्षा लिने समिति मौखिक परीक्षा दिने समितिभन्दा फरक थियो।

उच्च न्यायालयले रिट याचिकाकर्ताको तर्कलाई कायम राख्यो र मामिला अन्ततः अपीलमा यस न्यायालयमा आयो। यस न्यायालय समक्ष सिविकम सरकारको मामिला यो थियो कि नियमहरू अन्तर्गत गठित सेवामा राज्य सेवाको उच्च श्रेणीका पदहरू समावेश थिए। यसलाई भारतीय प्रशासनिक सेवामा नियुक्तिका लागि फिडर क्याडरको रूपमा पनि प्रयोग गरिने थियो। तर लामो समयसम्म कुनै लोक सेवा आयोग गठन हुन नसकेको कारण सेवामा नियुक्ति हुन सकेन। उक्त चयन गर्ने निर्णय यी परिस्थितिहरूमा गरिएको थियो। राज्य सरकारले आफ्नो कार्यकारी अधिकारको प्रयोग गरी अधिसूचना जारी गर्न सक्षम थियो। सरकारको कार्य पनि नियम ४ (३) अन्तर्गत न्यायसंगत थियो। नियम ४ (३) अन्तर्गत पनि, आयोगसँग परामर्श आवश्यक थियो। तर यो प्रावधान डाइरेक्टरी हो र प्रकृतिमा अनिवार्य छैन भन्ने तर्क गरिएको थियो र कुनै पनि घटनामा, तयार गरिएको सूची अन्ततः आयोगद्वारा अनुमोदित गरिएको थियो। यस न्यायालयले सिविकम उच्च न्यायालयको निर्णयलाई उल्टाएको थियो र निम्नानुसार फैसला गरेको थियो:-

"..... एक अनौठो अवस्थामा, वर्तमान अवस्थामा जस्तै, वैधानिक प्रावधानहरू सञ्चालन गर्न सकिएन भने राज्य सरकारलाई आफ्नो कार्यकारी शक्तिको प्रयोग गर्न कुनै रोक थिएन। नियमावली लागू भएको करिब चार वर्षपछि विशेष छनोटका लागि सूचना जारी गरिएको थियो। यो स्थगन हटाउन र योग्य व्यक्तिहरूलाई सेवामा प्रवेश गर्ने अवसर प्रदान गर्न गरिएको

थियो। हाम्रो विचारमा राज्य सरकारले आफ्नो कार्यकारी शक्तिको प्रयोग गर्दै विवादित अधिसूचना जारी गर्नु उचित थियो।

राज्य सरकारले विवादित अधिसूचना जारी गर्दा नियमको नियम ४(३) अन्तर्गत कार्य गर्न चाहेको तथ्यको कुनै परिणाम छैन। जब शक्तिको स्रोत वैध रूपमा पत्ता लगाउन सकिन्छ तब यस्तो शक्तिको प्रयोगमा राज्यको कार्यलाई फरक प्रावधान अन्तर्गत लेबल गरिएको आधारमा खारेज गर्न सकिँदैन।"

फैसलामा पहिले नै भनिएको छ, अधिसूचना जारी भएको मिति अर्थात् गत १३ डिसेम्बर, १९८२ देखि कुल २९ जना अधिकारीहरू सेवामा नियुक्त भएका थिए। गत १७.४.१९८४ को अर्को अधिसूचना द्वारा, यी २९ अधिकारीहरूको अन्तर-वरिष्ठता तय गरिएको थियो।

दोर्जी भुटियाले दायर गरेको रिट याचिका यस न्यायालयमा अपीलमा विचाराधीन रहेको अवस्थामा पनि सिविकम सरकारी जनरल अधिकारीको संघले गत २७ मार्च, १९८९ मा राज्य सरकारसमक्ष उनीहरूको संघ सँग सम्बन्धित अधिकारीहरूलाई समावेश गर्नका लागि एक प्रतिनिधित्व गरेको थियो जुन पहिले सेवामा समावेश गरिएको थिएन। सङ्घका गुनासोहरू यस प्रकार थिए:-

"२. अब हामीलाई लाग्छ कि सरकारमा समानान्तर जिम्मेवारीका साथ काम गर्ने अधिकारीहरूको दुई श्रेणी हुनु हुँदैन। यस परिप्रेक्ष्यमा प्रशासनिक तथा मन्त्रिस्तरीय शाखामा (प्राविधिक तथा प्राज्ञिक शाखाबाहेक) सेवामा भर्ना हुन

नसकेका सबै पदाधिकारीलाई उनीहरूको वरिष्ठताको रक्षा गर्दै विधिवत् रूपमा सेवामा सामेल गरी राज्यको समानता र सबैका लागि अवसर कायम गर्न सकिने प्रस्तुत गरिएको छ।

३. पाँच वर्षको छोटो कार्यकालभित्र नागरिक सेवा क्याडरका अधिकारीहरूको पदोन्नती प्रति पनि हामी गहिरो असन्तुष्टि व्यक्त गर्दछौं। नागरिक सेवामा भर्ना भएका अधिकारीहरूलाई ४ वर्षभित्र उपसचिवको क्याडरमा पदोन्नति गरिएको थियो। अर्कोतर्फ, विगत १० वर्षदेखि र त्यसभन्दा बढी समान जिम्मेवारीका साथ राजपत्रित पदमा रहेका गैर-नागरिक सेवा अधिकारीहरूलाई उच्च श्रेणीमा पदोन्नति दिइएको छैन। यदि यस्तो असमानता केही समयसम्म जारी रह्यो भने, गैर-नागरिक सेवा अधिकारीहरूले आफ्नो चासो, कुशलतापूर्वक काम गर्ने आत्मविश्वास गुमाउनेछन्, जसले राज्यको प्रशासनलाई नराम्ररी बाधा पुर्याउन सक्छ। यसबाहेक, मुट्ठीभर नागरिक सेवा अधिकारीहरूले राज्यको प्रशासन चलाउन सक्षम नहुन सक्छन्।"

न्यायाधीश (ब्रिगेडियर) डीएम सेनको अध्यक्षतामा पाँच सदस्यीय समिति गठन गरिएको थियो प्रतिनिधित्वको विचार गर्नुको लागी। समितिको सन्दर्भका सर्तहरू यस प्रकार थिए:-

"१. सिक्किम राज्य निजामती सेवा नियमावली, १९७७ को नियम ३ अन्तर्गत यसको प्रारम्भिक गठनमा सबै सेवारत राजपत्राङ्कित अधिकारीहरूलाई सिक्किम राज्य निजामती सेवामा सामेल गरिएको

हुनुपर्छ कि पर्देन भनी जाँचनुको
लागी।

२. राजपत्राङ्कित श्रेणीका ती सबै

अधिकृतहरू सन् १९७७ भन्दा

अघिनै सरकारमा सेवा रत छन्

वा छैनन् भनी जाँच गर्नु र

सन् १९७७ देखि राजपत्राङ्कित

श्रेणीमा नियुक्त भएकाहरू र सन्

१९८६ मा राज्य निजामती

सेवामा भर्ना भएका २० जना

अधिकृतहरू मध्ये सबैभन्दा कम

राजपत्राङ्कित श्रेणीमा नियुक्ति

हुनुभन्दा अधिको मितिमा राज्य

निजामती सेवामा प्रवेशको लागि

उचित दाबी गरिएको थियो।

३. सिक्किम राज्य निजामती

सेवामा सेवारत राजपत्राङ्कित

अधिकारीहरूलाई समावेश गर्ने

विधि/सिद्धान्त र सेवामा

पहिल्यै रहेका अधिकारीहरू सँग

उनीहरूको आफ्नै वरिष्ठताको

नियमन गर्ने विधि सुझाउनुको

लागी।

४. राज्य नागरिक सेवाको

वरिष्ठ ग्रेडमा पदोन्नति भएका

राज्य नागरिक सेवाका पाँच

सदस्यहरूको पदोन्नतिको

समीक्षा गर्नुको लागी।

समितिले आफ्नो निष्कर्ष दिनुअघि, संघलाई यसले व्यक्तिगत सुनुवाइ दिएको थियो। सङ्घका तर्फबाट तिनजना सदस्यहरू समिति समक्ष उपस्थित भए। यहाँ अपीलकर्ताहरूको एउटा गुनासो के छ भने समितिको निर्णयबाट उनीहरू प्रभावित हुने भए तापनि समितिले उनीहरूलाई सुनुवाइको लागि उपयुक्त ठानेको छैन। हाम्रो विचारमा, यस गुनासोमा केही औचित्य छ। सिक्किम राज्य निजामती सेवामा सेवारत राजपत्राङ्कित अधिकारीहरूलाई समावेश गर्ने विधि/सिद्धान्त र सेवामा पहिल्यै रहेका अधिकारीहरूसँग उनीहरूको आफ्नै वरिष्ठताको नियमन गर्ने विधि सुझाउनु।

तथापि, यो नोट गर्नुपर्दछ कि रिट याचिकाकर्ताहरूको मामिला होइन कि उनीहरूले समितिको सुनुवाइका लागि कुनै प्रतिनिधित्व वा अनुरोध गरेका थिए। तर, न्यायाधीश सेन समिति गठन सम्बन्धी सूचना र समितिको कार्यक्षेत्र राजपत्राङ्कित नभएको र यस समितिको बारेमा याचिकाकर्तालाई जानकारी नगराइएको भन्ने कुरा उनीहरूले उठाएका छन्।

ज्येष्ठताको प्रश्नमा आफ्नो विचार राख्न उनीहरूलाई आमन्त्रित गरिएको थिएन। यो विवादलाई कायम राख्न गाह्रो छ। समितिले खुलेर र सार्वजनिक रूपमा काम गरिरहेको थियो। राज्यका विभिन्न विभागका जिम्मेवार अधिकारी भएकाले याचिकाकर्ताहरूलाई समितिको अस्तित्व र यसको कार्यप्रणालीबारे जानकारी हुन सकेन। यसबाहेक, सेन समितिको प्रतिवेदन विरुद्ध रिट याचिकाकर्ताहरूले व्यक्त गरेको आक्रोशका कारण दोस्रो समिति गठन गरिएको राज्यको तर्फबाट दायर गरिएको काउन्टरमा उल्लेख गरिएको छ। दोस्रो समितिले रिट याचिकाकर्ताहरूको आपत्तिलाई पर्याप्त रूपमा विचार गर्‍यो। यसबाहेक, दुई समितिहरूले राज्य सरकारलाई मात्र सिफारिस गर्‍यो। सिफारिसहरू पूर्ण वा आंशिक रूपमा स्वीकार गर्नु वा मामिलाका सबै पक्षहरू विचार गरेपछि तिनीहरूलाई पूर्ण रूपमा अस्वीकार गर्नु राज्य सरकारको दायित्व थियो।

समितिको दृष्टिकोण थियो, अन्य कुराहरूका साथै "-

" १७। तथापि, यी २९ जना अधिकृतहरूलाई समावेश गर्नु, वैध र सही तरिकाले यो गरिएको हुन सक्छ, जहाँसम्म त्यस समयमा योग्य अन्य अधिकारीहरू र परीक्षामा अनुत्तीर्ण भएका वा उपस्थित हुन नसकेका हुन सक्ने अधिकारीहरूको सन्दर्भमा मामिलाहरूको निष्कर्ष छैन।

जब यी २९ जना अधिकारीहरू

नियुक्त भएका थिए, सबैमा ७८ जना नियम ४(१) (ख) र नियम (२) (ख) अन्तर्गत योग्य थिए। त्यसैले बाँकी ४९ जना अधिकारीहरूको मामिलाहरू नियम ४(३) र ५(४) को आलोकमा विचार गर्नुपर्नेछ। यी ४९ जना अधिकारीहरू मध्ये ३६ जना उपस्थित भए तर असफल भए भन्ने कुरा हामीले नोट गर्न सक्छौं।

१८. यी ४९ जना अधिकृतहरूको अवस्था के हो भने सरकारले लागू गरेको परीक्षा प्रणाली नियम ५(४) अन्तर्गत निर्दिष्ट गरिएको थिएन र, त्यसैले परीक्षामा उत्तीर्ण हुने यो आवश्यकतालाई विचार गर्ने मार्गमा खडा हुनु हुँदैनथ्यो। समितिले यस निवेदनमा धेरै बल देख्छ र कानून र समानताको आधारमा, पूरक आवश्यकता वा योग्यताको परिचय नियम ५(४) अन्तर्गत विधिवत्

रूपमा आवश्यक नहुन सक्छ भन्ने धारणा राख्न बाध्य छ। साथै, नियम ४ (३) अन्तर्गत "सेवाको आवश्यकताहरू" परीक्षा आयोजित गर्ने औचित्य प्रमाणित गर्न गाह्रो हुन सक्छ, किनकि वास्तविक आवश्यकताको अवस्थामा (सिक) को समय खपत गर्ने विधि अपनाइने थिएन।

१. यस विषयको उपरोक्त दृष्टिकोणमा, यी सबै ४९ जना अधिकृतलाई अब निजामती सेवामा २९ जना अधिकृतको नियुक्ति भएको मितिदेखि नै निजामती सेवामा प्रवेश गराउनुपर्ने समितिको ठहर छ अन्यथा उपयुक्त देखिएमा र नियम ५(२) र नियम ५(३) र (४) मा तोकिएका शर्तहरू पूरा गरेमा।"

समितिको सिफारिसलाई मन्त्रिपरिषद्ले स्वीकृत गरेको थियो। गत २९ डिसेम्बर, १९९० मा एक सूचना जारी गरिएको थियो जसमा भनिएको थियो कि सिविकम सरकारले सेवामा निर्दिष्ट अधिकारीहरू बाहेक उपयुक्त अधिकारीहरू समावेश गर्ने

निर्णय गरेको थियो। यसले वरिष्ठताको चयन र निर्धारणका लागि एउटा विधि पनि तय गर्‍यो। त्यसपछि सिक्किम लोक सेवा आयोगले योग्य अधिकारीहरूबाट आवेदनहरू आमन्त्रित गर्‍यो। १६६ अधिकारीहरू योग्य पाइए र सेवामा सामेल भए। सेवाको विद्यमान कार्यालयहरूले सरकारको यो कार्यबाट व्यथित महसुस गरे र सेवामा आफ्नो वरिष्ठतालाई उचित रूपमा संरक्षण गरिएको छैन भन्ने सोचे। सेवाका विद्यमान अधिकारीहरू बिचको आक्रोशका कारण ज्येष्ठताको प्रश्नमा जानकारी लागि अर्को समिति गठन गरियो। यस समितिमा सिक्किम सरकारका सल्लाहकार श्री के. सी. प्रधानको नेतृत्वमा ६ जना अधिकारीहरू थिए। यो समिति निष्पक्ष थिएन भन्ने कुरा अपीलकर्ताहरूका तर्फबाट लिइएको छ, जसमा समितिका एक सदस्य विवादमा चासो राख्ने पक्ष थिए। सिक्किम सरकारका सल्लाहकारले समितिको नेतृत्व गरे। उनकी श्रीमती सेवामा नियुक्तिका लागि उम्मेदवारहरू मध्ये एक थिइन् र नियुक्त भइन्। उनको वरिष्ठताको प्रश्न उनको पति सदस्य रहेको समितिले निर्णय गर्नु हुँदैन थियो। सल्लाहकारलाई विशेष बिदा याचिकामा पक्षकार बनाइएको छैन र वहाँले यो आरोप अस्वीकार गर्ने अवसर पनि पाएका छैनन्। यसबाहेक, यो आरोप अस्वीकार गर्न यो आपत्ति जनाएको थियो। यसबाहेक, यो आपत्ति दोस्रो समिति गठन भए लगत्तै गर्नु पर्ने थियो। न्यायाधीश डि.एम. सेनको अध्यक्षतामा रहेको पहिलो समितिले गरेको सिफारिस विरुद्ध रिट याचिकाकर्ताको आपत्तिका कारण दोस्रो समिति गठन

भएको हो भन्ने कुरा मनमा राख्नुपर्छ। रिट याचिकाकर्ताहरूको आपत्तिलाई दोस्रो समितिले विचार गरेको कुरा अभिलेखमा छ। यो रिट याचिकाकर्ताहरूको मामला होइन कि उनीहरूले यो कुरा समिति समक्ष लगे र समितिले यस कुरालाई बेवास्ता गर्‍यो। हाम्रो विचार छ कि यस बिन्दुलाई यस ढिलो चरणमा आग्रह गर्न अनुमति दिन सकिँदैन।

दोस्रो समितिको विचार थियो कि:- "(१)

सिक्किम राज्य नागरिक सेवाबाहेक, राज्यमा अन्य ८ वटा राज्य सेवाहरू गठन गरिएको थियो। सिक्किम राज्य नागरिक सेवाको ममीलामा बाहेक, अन्य सबै सेवाहरूले आफ्ना विभागहरूका सबै राजपत्रित अधिकारीहरूलाई सेवाको सदस्यका रूपमा समावेश गरेका थिए। यसको बेफाइदा सिक्किम राज्य नागरिक सेवाको सन्दर्भमा मात्र थियो जहाँ ठूलो संख्यामा अधिकारीहरू सेवामा सामेल भएका थिएनन्। समितिले अन्य संगठित सेवामा जस्तै सबै अधिकृतलाई पनि राज्य नागरिक सेवामा खटाइनुपर्ने र न्यायाधीश सेन समितिको प्रतिवेदनमा उल्लिखित सिद्धान्त बमोजिम गर्नुपर्ने राय व्यक्त गरेको छ।

(ii) राज्य नागरिक सेवाको लागि कुनै छुट्टै नियम वा विनियम वा वेतनमान वा

पदहरू छैनन् र राज्यको सामान्य प्रशासनमा संलग्न सबै अधिकारीहरू राज्य नागरिक सेवाको रूपमा उही नियम, वेतनमान आदिद्वारा विनियमित हुन्छन्। सेवाको सदस्य हुनुको प्रश्न तब मात्र उठेको छ जब सरकारले केही अवसरहरूमा सेवाभित्रबाट नै पदोन्नति गर्न खोजेको छ, जबकि साथसाथै सेवामा आबद्ध नभएका अधिकारीहरूले पनि आफ्नो पदोन्नतिको लागि यस तथ्यलाई प्रयोग गरेका छन्। विभिन्न समयमा फरक-फरक मापदण्ड अपनाउँदा कोही-कोही लाभान्वित भएका छन् भने कोही-कोही नराम्ररी प्रभावित भएका छन्।

(iii) पदोन्नति, पदस्थापन, तलबमान आदिसम्बन्धी सेवा शर्तका सम्बन्धमा नागरिक सेवाका सदस्य र अन्यहरू बीच कुनै भिन्नता नदेखिएको र दुवै श्रेणीका अधिकृतले उपयुक्त ठानेको ठाउँमा मात्र लाभ प्राप्त भएको पाइएको छ। यस्तो अराजक अवस्थालाई निरन्तरता दिन सकिँदैन किनभने यसले सेवाको व्यवस्थापनमा अन्याय मात्र सिर्जना गर्दैन, विभिन्न श्रेणीका अधिकारीहरूबीच पक्षपात र अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा पनि सिर्जना गर्दछ जसले गर्दा अक्षमता र पूर्ण अराजकता उत्पन्न हुन्छ।

(iv) नागरिक सेवाका लागि विशिष्ट पदहरूको सूचनाको अभावमा, अधिकांश अधिकारीहरू प्रशासनिक कामहरूमा अल्झिरहेका छन् जसले परिणामहरूको साथ कुनै चुनौती प्रदान गर्दैन र अधिकारीहरू प्रायः नराम्ररी कम काम गर्छन्। यदि सेवाहरू उचित रूपमा विनियमित गर्नुपर्दछ भने यो आवश्यक छ कि विशिष्ट पदहरू अधिसूचित गरियोस् जसको बिरुद्ध केवल नागरिक सेवा अधिकृतहरू नियुक्त गरियोस्।

(v) वर्तमान व्यवस्था अन्तर्गत, सामान्य प्रशासनमा भर्ती धेरै प्रतिस्पर्धी छ र एक प्रतिभाशाली आवेदकले पनि सीमित अवसरहरू भेट्दाँछ जबकि प्राविधिक विषयहरूमा मात्र स्नातकहरूले प्राविधिक विभागहरूमा जागिर पाउँछन् र राज्य प्राविधिक सेवामा स्वचालित प्रवेश पनि पाउँछन्।

दुई समितिको प्रतिवेदन कार्यान्वयन गरियो र कर्मचारीहरूको वरिष्ठता सूची पुनः तयार गरियो। उत्तरदाता नं. ४ देखि ६५ सम्मलाई पूर्वव्यापी प्रभावका साथ सेवामा भर्ना गरिएको भन्ने याचिकाकर्ताहरूको गुनासो छ। सन् १९८१ मा सिक्किम राज्यद्वारा कार्यरत अधिकारीहरूबीचको प्रतिस्पर्धाको नतिजाको आधारमा परीक्षा सञ्चालन गरिएको थियो, यस समय अपीलकर्ताहरू योग्यताको आधारमा सेवामा प्रवेश गरेका थिए। सेवामा प्रवेश गर्न असफल भएका वा परीक्षामा उपस्थित नभएका व्यक्तिहरूलाई सेवामा अपीलकर्ताहरूको वरिष्ठतामा खलल पार्न पूर्वव्यापी रूपमा पदोन्नति गर्न सकिँदैन। सन् १९८२ मा भर्ती गरिएको थियो किनभने सेवाका लागि ३० जना अधिकृतको आवश्यकता थियो र सोही अनुसार परीक्षा लिएपछि ३० जना अधिकृत नियुक्त गरिएको थियो। उत्तरदाता संख्या १८ लगायत उत्तरदाताहरू सन् १९८२ को छनौट परीक्षामा उत्तीर्ण हुन असफल भए। सन् १९८२ मा भर्ना भएका याचिकाकर्ताहरूलाई सन् १९७७ मा सेवाको प्रारम्भिक गठनको समयमा नियुक्त भएका अधिकारीहरू भन्दा तल राखिएको दाबी गरिएको छ। त्यस्तै, सन् १९८६ मा नियुक्त भएका अधिकृतहरूलाई याचिकाकर्ताहरू भन्दा तल र त्यसपछि नियुक्त भएका अधिकारीहरूलाई सन् १९८६ मा नियुक्त भएका अधिकारीहरू भन्दा तल राखिएको थियो। यो वरिष्ठताको ढाँचा थियो जुन सेन समितिको प्रतिवेदनबाट विचलित नहुञ्जेलसम्म पछ्याइन्थ्यो। सेवामा प्रवेश गरेपछि, प्रत्येक पदमा

योग्यता सेवा पूरा गरेपछि याचिकाकर्ताहरूलाई पदोन्नति दिइएको थियो। पदोन्नति दिइएको समयमा, उत्तरदाताहरू फरक सेवाका थिए र कुनै पनि तरिकाले सेवामा दिइएको पदोन्नतिबाट दुःखी महसुस गर्न सकेनन् जुन सेवामा अपीलकर्ताहरू संलग्न थिए।

अर्को आग्रह गरिएको कुरा के हो भने प्रारम्भिक सेवा को गठन भए पछि, नियुक्तिको मुख्य स्रोत नियम ४(१) (ख) र नियम ५(२) (ख) थियो जस अन्तर्गत लगभग सबै उत्तरदाताहरू या त ६ वर्ष निरन्तर सेवा अवधि पूरा नगरेका वा राजपत्राङ्कित पदका धारक नभएका। यही कारणले गर्दा सन् १९८२ मा राजपत्राङ्कित पद धारण गर्ने विभिन्न योग्यताको मापदण्डसहित गत १.८.१९८१ मा विशेष छनोट गरिएको थियो। यसको एक मात्र उद्देश्य सबै राजपत्राङ्कित अधिकारीहरूलाई नवनिर्मित सेवाको लागि योग्य हुने मौका दिनु थियो। छनोट परीक्षामा अनुत्तीर्ण भएका उत्तरदाताहरू सिक्किम सरकारी सेवा नियम, १९७४ र सिक्किम स्थापना नियमहरू द्वारा शासित छन्। अर्कोतर्फ, परीक्षामा सफल भएका अपीलकर्ताहरू सिक्किम राज्य नागरिक सेवा नियम, १९७७ द्वारा शासित राज्य नागरिक सेवाको सदस्य बने।

अपीलकर्ताहरूको तर्क यो हो कि उनीहरूले वास्तवमा सन् १९८२ मा आयोजित परीक्षा दिएका थिए र उत्तीर्ण भएका थिए। उनीहरू सन् १९८२ मा सेवामा सामेल भए। उनीहरूको दाबी के छ भने, नयाँ भर्ना भएकाहरूलाई छनोट विधिबाट सेवामा प्रवेश

गराएर उनीहरूको वरिष्ठतामा खलल पुरयाउन सकिंदैन।

अर्कोतर्फ, नियुक्तिको नियमित प्रक्रिया अपनाएर याचिकाकर्ताहरूलाई नियुक्त नगरिएको कुरालाई नजरअन्दाज गर्न सकिंदैन। नियम ४(१) अन्तर्गत सिक्किम लोक सेवा आयोगद्वारा आयोजित प्रतिस्पर्धात्मक परीक्षाहरूद्वारा नवनिर्मित राज्य निजामती सेवामा भर्ती गर्न सकिन्छ। यो प्रतिस्पर्धा पहिलेदेखि नै सरकारी जागिरमा रहेका व्यक्तिहरूमा मात्र सीमित छैन। भर्तीको दोस्रो विधि व्यक्तिहरूबाट चयन हो जो "सिक्किम राज्यको मामिलामा सेवा गर्दछन्"। दोस्रो श्रेणीको भर्नामा, विशेष गरी लिखित र मौखिक परीक्षा लिने व्यवस्था गरिएको छैन। नियम ४(१) (ख) को कार्यविधि पालना भएको भए, उत्तरदाताहरू कुनै पनि परीक्षा बिना सेवामा प्रवेश गर्ने थिए। तर उनीहरूको कानुनी अपवादलाई सरकारले आयोग गठन गर्न वा अध्यक्ष नियुक्त गर्न असफल भएको कारण अस्वीकार गरिएको थियो। सामान्य अवस्थामा जे हुने थियो, त्यो सरकारको असफलताका कारण हुन सकेन। यस कारणले मात्र, नियमहरूको एकदम विपरीत, लिखित र मौखिक परीक्षाहरू आयोजित गरियो। आयोग र यसका अध्यक्षको अनुपस्थितिले सिर्जना गरेको "विचित्र परिस्थिति" को रूपमा वर्णन गरिएको आधारमा यस न्यायालयले यसलाई मुख्यतया समर्थन गरेको थियो। सन् १९८२ मा गरिएको छनौट र नियुक्तिहरू त्यस समयमा प्राप्त हुने विशेष परिस्थितिहरूद्वारा निर्देशित गरिएको थियो। नियुक्तिहरू नियमहरू अनुसार कडाईका

साथ गरिएको थिएन तर, यस न्यायालयले राज्यको कार्यकारी शक्तिको प्रयोग गरी गरेको थियो। यो सत्य हो कि केही उत्तरदाताहरू परीक्षामा उपस्थित भए र उत्तीर्ण भएनन् तर उत्तरदाताहरूको तर्कमा तथ्य छ कि यदि नियम ४ (१) (ख) पालन गरिएको थियो भने यी परीक्षणहरू बिना पनि नियुक्तिको हकदार थिए। उनीहरू यो मौकाबाट वञ्चित भए। नियम ४(१) (ख) मा पनि कुनै पनि नियुक्ति गर्न लोकसेवा आयोगको उपकरण आवश्यक थियो। अब लोक सेवा आयोग गठन भइसकेको अवस्थामा राज्य सरकारले नियम ४(१) (ख) बमोजिम आवश्यक नभएको परीक्षण गराएर ती कर्मचारीलाई सुरुमा गरेको गल्ती सच्याउनु पर्नेछ। तसर्थ, राज्य सरकारले तोकेका नियमहरू कार्यान्वयन गर्न नसकेर ज्येष्ठता वा पदोन्नतिको मामिलामा उनीहरूलाई कुनै पनि किसिमले दुःख दिनु हुँदैन। यस परिस्थितिमा नयाँ भर्ती भएकाहरूलाई अपीलकर्ताहरू भर्ती भएको दिन भर्ती भएको मान्न निर्देशन दिई राज्य सरकारले कुनै विपरीत वा गलत काम गरेको छैन तर नियम ४(१) (ख) बमोजिम सेवामा भर्ती गर्न राज्य सरकार असफल हुँदा उत्तरदाताहरू माथि भएको अन्यायलाई वास्तवमै पुनर्स्थापित गरेको छ। वास्तवमा, सेवामा प्रवेश गर्न नियम अन्तर्गत अपीलकर्ताहरूको लागि खुला गरिएको एक मात्र ढोका नियम ४(१) (ख) थियो। उनीहरू पनि खुला प्रतिस्पर्धाबाट सामेल भएका हुन सक्छन् तर यी दुईमध्ये कुनै पनि कदम चालिएन वा लिन

सकिएन। यस परिस्थितिहरूमा, अपीलकर्ताहरूले वास्तवमा कुनै पनि घटनामा आयोजित हुनु नहुने परीक्षणहरूमा सफल भएर उत्तरदाताहरूमाथि मार्च चोर्ने प्रयास गरेका छन्।

हाम्रो विचार छ कि उत्तरदाताहरूको तर्कलाई समर्थन गर्नुपर्छ। विवादको विषयलाई राज्य सरकारले गठन गरेका दुई समितिले गहिराइमा अध्ययन गरेका छन्। यस न्यायालयको अधिको फैसलाले अपीलकर्ताहरूको भर्तीलाई कायम राख्यो किनभने राज्य सरकारले राज्य लोक सेवा आयोगको नियुक्ति गर्न असफल भएको थियो। वर्षौंदेखि कुनै पनि नियुक्ति हुन नसकेकाले, सरकारले नियमावलीले नतोकेको लिखित परीक्षा लिने व्यवस्था अपनायो। यस न्यायालयले अनौठो परिस्थितिहरूमा, यो उचित भएको ठहर गर्‍यो। तर यसको अर्थ यो होइन कि राज्य सरकारले बनाएको नियमका आधारमा सेवा नियमित गर्ने अधिकार पाउने छैन। अति विशेष परिस्थितिमा नियुक्त भएका याचिकाकर्ताहरूले पदोन्नति वा वरिष्ठताको विषयमा कुनै विशेष अधिकार दाबी गर्न सक्दैनन्। नियम अनुसारको नियुक्ति समयमा हुन नसक्नुमा उत्तरदाताहरू को गल्ती थिएन। यस मामिलाको समग्र दृष्टिकोण लिँदै, उच्च न्यायालयले सही निर्णय गरेको छ भन्ने हाम्रो धारणा छ। तसर्थ, लागतको रूपमा कुनै आदेश बिना अपील खारेज गरिन्छ।